

«»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Актуальні проблеми господарського права»

на тему:

**„Спільні та відмінні риси неустойки (ЦК) та штрафних
санкцій (ГК)»**

Студента 1 курсу групи ПРм - 12
Галузь знань 0304 «Право»
Спеціальність 8.03040101 «Правознавство»
Левицького В.М.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ТЕРНОПІЛЬ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	6
1.1 Цивільно-правова відповідальність: поняття та її сутність.....	6
1.2 Господарсько–правова відповідальність як один і з видів юридичної відповідальності.....	9
РОЗДІЛ 2 ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕУСТОЙКИ (ЦК) ТА ШТРАФНИХ САНКЦІЙ (ГК)	15
2.1. Неустойка як форма цивільно-правової відповідальності	15
2.2. Штрафні санкції в господарському законодавстві.....	21
2.3. Проблематика співвідношення неустойки у цивільному праві та штрафних санкціях у господарському праві.....	23
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29

ВСТУП

Актуальність теми. Середньостатистична особа у буденному житті щодня вступає в цивільно-правові та господарсько-правові відносини, тому актуальність теми не викликає сумніву, існують проблеми визначення неустойки та штрафних санкцій і їх особливостей у різних галузях права.

Юридична відповідальність — це застосування до особи, яка здійснила правопорушення, передбачених законом заходів примусу. Ці заходи завжди накладаються від імені держави і в певному порядку, і лише на особу, яка здійснила правопорушення. Несприятливими наслідками юридичної відповідальності можуть бути, наприклад, штраф за безквитковий проїзд або необхідність відшкодування збитку, позбавлення волі або позбавлення батьківських прав. Таким чином, штраф, позбавлення волі, обов'язок відшкодувати заподіяний збиток і так далі є правовими заходами юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність — це «відповідь» держави на порушення норм права. Не лише заходами переконання, але і цими заходами держава здійснює боротьбу з правопорушеннями і запобігає їх здійсненню в майбутньому.

Цивільне право як система правових норм регулює майнові та особисті немайнові відносини, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності та широкій свободі їх учасників у визначенні своїх прав та обов'язків. В умовах переходу до ринкової економіки додержання порядку, дисципліни, умов зобов'язань, прийнятих за договором, набуває особливої ваги. Найпоширенішим видом санкцій є цивільно-правова відповідальність, яка настає у результаті порушення як абсолютних, так і зобов'язальних прав.

Відповідальність у господарському праві - це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання - господарські правопорушення. У сфері господарювання застосовується специфічний вид юридичної відповідальності, що іменується господарсько-правовою відповідальністю чи господарсько-правовими санкціями. Господарсько-

правовій відповідальності притаманні як загальні (родові, характерні для будь-якої юридичної відповідальності), так і специфічні (видові) риси.

Питання цивільно-правової відповідальності завжди викликали інтерес науковців. Цій проблематиці приділяли увагу, зокрема, С.Братусь, В. Грибанов, О. Йоффе, Н.С.Малеїн, В.В. Вітрянський, В.А. Тархов, Д.А. Ліпінський, О.Е. Кутафіна. Вони досліджували як сутність цивільно-правової відповідальності, так і її функції, види, підстави, умови та розмір. Цивільно-правова відповідальність розглядалась і з загальногалузевих позицій, і з позицій окремих її інститутів. В останньому випадку переважно аналізувалися норми, що передбачали відповідальність за порушення у сфері договірних зобов'язань[44, с.80]. Щодо господарсько-правових санкцій, то це питання вже досліджували в науці господарського права України і досліджують зараз. Аналізом деяких аспектів цієї проблеми займалися Щербина В.С. , Жук Л. А., Вінник О.М., Балюк І.А., Липницький Д., Шиян Д.

Метою роботи є розкриття суті та правової природи неустойки в цивільному праві та штрафних санкцій в господарському праві.

Завданнями є:

- Дослідження цивільно-правової та господарсько- правової відповідальності як виду юридичної відповідальності;
- характеристика таких форм цивільної відповідальності, як неустойка, збитки, відповідальність за невиконання грошового зобов'язанням;
- проаналізувати штрафні санкції в господарському праві;
- розглянути проблемні питання спільних та відмінних рис неустойки в цивільному законодавстві та штрафних санкцій в господарському праві .

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що склалися у цивільному та господарському праві з питання несення особою правової відповідальності.

Предметом дослідження є визначення поняття та особливостей господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності, їх видів та вивчення основних рис .

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть використовуватись в навчальному процесі у вищих навчальних закладах, як теоретична основа для подальшого наукового доопрацювання та як основа для розроблення та внесення змін в законодавство України суб'єктами законодавчої ініціативи .

При написанні роботи були використанні чинні нормативно-правові акти, навчальна та наукова література, а також періодичні джерела, що визначають мету та завдання дослідження.

Курсова робота складається із вступу, двох взаємопов'язаних між собою розділів та висновку. В кінці роботи наводиться список використаних джерел. Курсова робота розміщена на 30-ти сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.

1. Цивільно-правова відповідальність: поняття та її сутність

Поняття цивільно-правової відповідальності є дуже багатостороннім, а також складним правовим явищем, що єдність в оцінках та певних критеріях його аспектів, серед тих хто його досліджував, не спостерігається.

Так, на думку В.П. Грібанова, характерною для цивільно-правової відповідальності є заходи майнової дії на певних суб'єктів цивільно-правових відносин, які пов'язані з тією або іншою передбаченою цивільним законодавством неправомірною поведінкою даних суб'єктів, що порушує права інших суб'єктів цивільного звороту [6,с.12].

Добре обгрунтовану формулу дав О.С. Іоффе, який сказав: «Цивільно-правова відповідальність є санкція за правопорушення, яке викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових або додаткових цивільно-правових обов'язків»[9, с.110].

Г.В. Хохлова стверджує: «Цивільно-правова відповідальність – це доповнення або заміна обов'язку (абсолютною або відносною), який вже став, новим обов'язком, забезпеченим державним примусом, – заплатити певну грошову суму як компенсацію за порушення суб'єктивного (майнового або немайнового) права» [11, с.84].

Варто зазначити, що дане визначення цивільно-правової відповідальності дає А.А. Лук'янцев, що, на думку автора, є найконкретнішим, найповнішим та таким, що розкриває суть цього явища : « Цивільно-правова відповідальність – це наслідок здійснення фізичною або юридичною особою цивільного правопорушення, який полягає у виникненні у кредитора (потерпілого від цього правопорушення, тобто особи, якій була завдана шкода) вимоги до правопорушника на предмет застосування до останнього заходів, передбачених законом або договором, які мають на своїй меті відновлення втраченого кредитором (потерпілим) цивільного блага або здобуття ним компенсації за

втрату цього блага, полягають в добровільному задоволенні цих вимог, або покладанні на правопорушника під непрямою або прямою дією державного примусу нових або додаткових цивільних обов'язків і (або) в применшенні суб'єктивних цивільних прав правопорушника, у тому числі в передачі потерпілому майна правопорушника [7,с.53].

Таким чином, цивільна відповідальність – це майнова відповідальність громадян чи організацій, що виникає у разі неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння особистої чи майнової шкоди. Також, цивільна відповідальність виникає за наявності неправомірних дій і вини зобов'язаної особи. Як виняток передбачається цивільна відповідальність без вини організації чи громадян, діяльність яких пов'язана з джерелом підвищеної небезпеки [7, с. 292].

Цивільно-правова відповідальність як різновид санкції – це покладення на правопорушника оснований на санкції несприятливих правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку нового додаткового. Відповідальність може наставати у таких формах: відшкодування збитків, сплата неустойки, втрата завдатку, конфіскація майна, компенсація моральної (немайнової) шкоди і т. ін. [1].

Цивільно-правова відповідальність характеризується трьома обов'язковими ознаками:

- державний примус;
- негативні несприятливі наслідки для правопорушника (боржника);
- засудження правопорушення і його суб'єкта.

Значення цивільної відповідальності розкривається через її функції:

-по-перше, встановлюючи обов'язок правопорушника відновити порушене право управомоченої особи, зокрема відшкодувати заподіяні їй збитки, інститут відповідальності виконує компенсаційну роль.

-по-друге, загроза застосування засобів відповідальності покликана запобігати вчиненню правопорушення суб'єктами цивільних правовідносин, виховувати їх у дусі поваги до закону, до прав та інтересів інших осіб, неухильного виконання прийнятих на себе обов'язків.

-по-третє, як вид юридичної відповідальності цивільно-правова відповідальність є негативною реакцією держави на вчинене правопорушення, яка полягає в його осудженні суспільством і державою і, отже, є карою для правопорушника.

-по-четверте, застосування мір відповідальності до особи, що порушує зобов'язання, може негативно позначитися на її матеріальному і фінансовому становищі, призвести до банкрутства господарюючого суб'єкта, а це є сигналом про неблагополучний стан організації і необхідність вжиття заходів її оздоровлення (наприклад, санації)[15, с. 278].

Традиційно в юридичній літературі виділяють три функції цивільно-правової відповідальності: превентивну (виховно-попереджувальну), репресивну (каральну) і компенсаційну.

1.2 Господарсько–правова відповідальність як один із видів юридичної відповідальності.

Відповідальність у господарському праві - це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання - господарські правопорушення.

Господарське правопорушення - це протиправна дія або бездіяльність суб'єкта господарських відносин, яка не відповідає вимогам норм господарського права, не узгоджується з юридичними обов'язками зазначеного суб'єкта, порушує суб'єктивні права іншого учасника відносин або третіх осіб.

Господарські правопорушення можна класифікувати за видами і систематизувати в окремі групи за певними критеріями. Так, залежно від юридичної підстави (тобто які юридичні норми порушені) розрізняються договірні та позадоговірні правопорушення[16, с. 247].

В свою чергу договірні правопорушення поділяються на: правопорушення на стадії виникнення договорів: порушення строків укладання договорів; процедури врегулювання розбіжностей, що виникають при їх укладанні; укладання договорів, що суперечать вимогам закону, цілям діяльності юридичної особи, або укладання договорів з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства; порушення строків виконання договірних та інших господарських зобов'язань щодо поставки продукції та товарів (найпоширеніші в господарській практиці), перевезення вантажів, виконання робіт та ін[15, 636]..

Прострочення виконання зобов'язання загалом тягне за собою сплату боржником визначеної законом чи договором неустойки, штрафу, пені; порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції (товарів), виконаних робіт, наданих послуг; порушення державної дисципліни цін, пов'язані з виконанням договорів[2].

Предметом господарсько-правової відповідальності є також позадоговірні правопорушення:

- порушення законодавства про захист економічної конкуренції (антиконкурентні узгоджені дії; зловживання монополієм (домінуючим)

становищем;

- антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю);
- порушення прав власника як поєднаних, так і не поєднаних з позбавленням прав володіння тощо.

Вчинення суб'єктом господарських відносин правопорушення тягне за собою застосування до правопорушника передбаченої або санкціонованої нормами господарського законодавства відповідальності.

Господарсько-правовій відповідальності властиві особливі ознаки.

З точки зору форми ця відповідальність є юридичною, тобто являє собою дію (вплив) кредитора (потерпілого) на правопорушника безпосередньо або за допомогою третейського суду. Юридична природа такої відповідальності полягає у негативній оцінці поведінки правопорушника з боку держави і в прямій вимозі або санкції закону застосувати до нього заходи матеріального впливу у вигляді відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафу, пені тощо. Загальним принципом цієї відповідальності є державна забезпеченість щодо застосування передбачених договором чи законом майнових санкцій. Держава гарантує застосування їх завдяки системі спеціальних і загальних правозахисних державних органів, функцією яких є саме застосування майнових санкцій. Щодо змісту господарсько-правова відповідальність загалом є матеріальною і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства. Господарюючі суб'єкти як організації можуть нести лише матеріальні витрати як відповідальність (примусові виплати, неодержання належних сум, зменшення майна внаслідок відшкодування збитків і т. ін.). Господарсько-правова відповідальність застосовується лише у разі правопорушення, тобто на такій юридичній підставі, як об'єктивні протиправні дії чи бездіяльність правопорушника, і загалом базується на презумпції його вини. У функціональному відношенні господарсько-правова відповідальність покликана стимулювати належне виконання господарських та інших зобов'язань[15, с.215-218].

Отже, її головною метою є забезпечення правопорядку у сфері економіки (в господарських відносинах).

Більшість учасників господарських правовідносин заінтересована в правомірній поведінці — як власній, так і своїх контрагентів (партнерів). Це відповідає і моральним засадам суспільства, і прагматичному ставленню до будь-якої справи, адже застосування будь-якої юридичної (господарсько-правової) відповідальності тягне для правопорушника негативні наслідки.

Проте відсутність правопорушень — це ідеальний, а не реальний стан суспільного (в т. ч. економічного) життя. Причини різні:

- низька правосвідомість частини учасників господарського життя, зумовлена нерідко відсутністю правових знань і навичок захисту власних інтересів;
- наявність вад у чинному законодавстві (колізій, прогалин, застарілих норм, нестабільності), що, як наслідок, не забезпечує адекватного сучасному стану економічних відносин правового регулювання;
- прийняття необґрунтованих нормативно-правових актів без відповідного прогнозування результатів їх застосування та збалансованого врахування найбільш типових інтересів основних учасників господарського життя;
- неправомірна поведінка (зловживання своїм становищем) посадових осіб уповноважених державних органів (податкових, контролюючих тощо) та органів місцевого самоврядування щодо учасників господарського життя, які змушені застосовувати самозахист, нерідко при цьому порушуючи його межі;
- нестабільність господарського життя, особливо поява в ньому непередбачуваних явищ (різкі зміни в правовому регулюванні);
- безпечність, некомпетентність частини учасників господарського життя, в результаті чого приймаються рішення (зобов'язання), укладаються договори, заздалегідь приречені на невдачу;
- та інші чинники [18, с. 65-66].

Господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні (родові, характерні для будь-якої юридичної відповідальності), так і специфічні (видові)

особливості.

До родових особливостей слід віднести:

- юридична підстава - закон (проте не в усіх випадках);
- фактична підстава застосування господарсько-правової відповідальності - правопорушення;
- зміст - негативні наслідки, що зазнає порушник (застосовуються до порушника);
- можливість застосування державного примусу для покладення на порушника господарсько-правової відповідальності.

Водночас зазначені риси юридичної відповідальності в господарських правовідносинах проявляються специфічно.

Так, юридичною підставою господарсько-правової відповідальності може бути не лише закон (нормативно-правовий акт уповноважених органів держави), а й укладений з дотриманням вимог закону договір, засновницький - як установчий документ. [18, с. 67].

Підставами виникнення зобов'язань і відповідальності за їх невиконання може бути і договір, в якому конкретизуються передбачені законом штрафні санкції (якщо закон встановлює межу — мінімальну чи максимальну, чи не забороняє сторонам самостійно визначати розмір чи різновид певних санкцій) або встановлює не передбачені законом санкції за конкретні порушення договірних зобов'язань (за відсутності відповідних заборон у законі).

Правопорушення як фактична підстава юридичної відповідальності в господарському праві також має свої особливості. Відомо, що класичним складом правопорушення є сукупність чотирьох елементів: протиправної поведінки; негативних наслідків такої поведінки; причинного зв'язку між протиправною поведінкою та настанням негативних наслідків; вини правопорушника. Проте в господарському праві наявність всіх чотирьох елементів є необхідною для застосування, як правило, однієї форми відповідальності - відшкодування збитків. В інших випадках досить наявності лише протиправної поведінки, а у разі застосування штрафних санкцій - ще й вини. Відповідно до Господарського Кодексу України закріплюється принцип

презумпції вини: учасник господарських відносин повинен нести відповідальність за порушення встановлених законом або договором зобов'язань, якщо не доведе, що ним вжито всіх необхідних заходів для недопущення господарського правопорушення або належне виконання договірних зобов'язань виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили (незвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності) [16,с.200].

Сама протиправна поведінка як основний елемент складу господарського правопорушення може виражатися у конкретному факті (недостача поставленої продукції) або в такому, що визнається законом негативним, загальному результаті господарської діяльності (порушення ліцензійних умов, перевищення лімітів природокористування, наприклад).

Господарсько-правова відповідальність, як і будь-яка інша юридична відповідальність, забезпечується державним примусом. Однак цей примус може проявлятися по-різному: явно (винесення господарським судом рішення про стягнення з порушника договірних зобов'язань штрафних санкцій та збитків) або приховано (відмова кредитора прийняти та оплатити продукцію неналежного асортименту; відмова від пролонгації договору на новий термін з огляду на порушення іншою стороною договірних зобов'язань протягом строку дії договору).

Характерними (видовими) особливостями господарсько-правової відповідальності є:

- сфера застосування - господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні);
- юридична підстава — акти господарського законодавства та господарські договори;
- фактичні підстави - господарське правопорушення, склад якого залежить від виду (форми) господарсько-правової відповідальності;
- презумпція вини порушника та особливість визначення вини;
- суб'єктами господарсько-правової відповідальності є учасники господарських правовідносин (суб'єкти господарювання, суб'єкти господарсько-організаційних

повноважень, засновники та учасники господарських організацій, власники майна суб'єктів господарювання; контрагенти суб'єктів господарювання за господарськими договорами);

-спрямованість господарсько-правової відповідальності переважно на майнову базу порушника і лише в окремих випадках - на особу порушника (примусова реорганізація та примусова ліквідація);

-змістом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) - майнової (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та організаційної (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація та ін.) спрямованості, що відбиваються на економічних інтересах порушника[17, с. 158-161].

РОЗДІЛ 2

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕУСТОЙКИ (ЦК) ТА ШТРАФНИХ САНКЦІЙ (ГК).

2.1. Неустойка як форма цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова база неустойки бере свій початок, як і чимало інших категорій цивілістики, у римському праві. Дане поняття римські юристи трактували, як умовну угоду, тобто вони мали на увазі, що особа, яка порушує договір, повинна була оплатити штраф на користь постраждалої сторони. Метою такої угоди в розумінні римлян, як відмічав Д.Д. Грімм, було здійснення певного тиску на боржника і забезпечення основи зобов'язання. У такому випадку виникнення обов'язку для виплати неустойки залежало від того, чи відповів боржник за дане порушення договору. Сторони мали право зазначити у договорі умову про неустойку, таким чином оцінивши наслідок порушення свого права, наскільки це можливо при підписанні договору. Порушення договору було тою умовою, яка вводить в дію зобов'язання по неустойці, що, як правило, виражалась, як певна грошова сума, а також була механізмом примусу боржника до виконання його зобов'язань [7,с.200].

Глибший і детальніший аналіз правового буття неустойки в римському праві міститься в одній із основних робіт по даній темі - книзі російського дослідника М.Я. Пергаменту "Договірна неустойка і інтерес", що була написана на рубежі ХІХ - ХХ ст. в якій висвітлені основні способи вживання неустойки в римському і новому буржуазному праві західних країн (в першу чергу пандектної системи права). М.Я. Пергамент дослідив, що в римському праві вимоги неустойки позбавляли боржника права вимагати виконання зобов'язання в натурі, і, навпаки, вимагаючи або отримуючи виконання, кредитор не міг вимагати неустойки. Таким чином, між вимогою у вигляді натурі і вимогою неустойки встановлювалося за загальним правилом альтернативного співвідношення [7,с.215]. Кредитор повинен був вибирати, який спосіб захисту є кращий. Такої ж думки притримується і Д.Д. Грімм в своїй праці "Лекції з догми римського права" .

Щодо співвідношення із збитками М.Я. Пергамент зазначає, що було неможливим вимагати і неустойки, і відшкодування збитків в повному розмірі. Таким чином вже в класичний період кредитор мав право завжди отримати додаткові збитки, якщо вони перевищували розмір неустойки, в межах цієї різниці . Кажучи іншими словами, встановлюється заліковий характер неустойки по відношенню до збитків [7,с.216].

Враховуючи в цілому те, що римське право, особливо в ранні періоди свого розвитку, доволі з насторогою відносилось до змоги прямого примусу до виконання зобов'язань в договірних стосунках, інститут неустойки був широко розповсюджений як механізм непрямого тиску на боржника, договорам він надавав певну твердість, у свою чергу кредиторам - певні гарантії і впевненість у виконанні. Розвиток римського права у візантійський період, почастишало ще більше використання неустойки, у зв'язку з тим, що безмірно порушувались договори і угоди, а також була думка, що договір не дійсний, якщо в ньому не зазначені умови про неустойку [7,с.216] .

На даний час, концепія неустойки такий механізм "поєднання" договірних зв'язків, як неустойка або договірний штраф, застосовується законом і практикою багатьох країнах. З розвитком ринкових відносин і договірного права в даних країнах склалися різноманітні підходи до вирішення питань функціонування даного способу захисту. Дані підходи не були статичні, вони змінювалися з плином часу, а також під впливом політичних, економічних чинників.

Також мають місце думки про те, що слід зрозуміти під неустойкою як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. Буковський, Боровіковський і Мандро називали неустойкою «штраф або пеню у розмірі відомої грошової суми, яку одна сторона зобов'язана сплатити іншій в разі невиконання зобов'язання». Також цієї думки дотримувався Г.Ф. Шершеневич, він вважав, що неустойкою «приєднану до головного зобов'язання додаткову умову про платіж боржником відомої суми на випадок невиконання зобов'язання». Іншої думки дотримується Мейєр – він вважає, що неустойка можлива не лише грошовим зобов'язанням, але і передачею певного майна або ж здійсненням в

користь кредитора якої-небудь дії . Цій спори вирішує п. 1 ст. 549 ЦК України, в якому говориться, що неустойкою (штрафом, пенею) визнається грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання [14, с.17-19].

Неустойка підлягає стягненню і в таких випадках, коли порушенням якого-небудь зобов'язання кредиторіві не були заподіяні збитки. Саме в такому випадку кредитор, заявляючи вимогу про стягнення неустойки, не повинен і не зобов'язаний доводити спричинення йому збитків.

Слід віддати належне думці правознавця-практика Є.А. Звірової про те, що питання про стягнення неустойки, порівняно рідко вирішується без зв'язку із збитками, виключаючи, мабуть, штрафну неустойку, що стягається незалежно від, або ж при винятковій неустойці, коли кредитор відмовляється від стягнення збитків, вважаючи за краще зажадати неустойку [9,с.21-23] .

Дуже вдало і чітко висловлює суть неустойки професор В.В. Вітрянський. "Привабливість неустойки, її широке вживання в цілях забезпечення договірних зобов'язань пояснюються, перш за все, тим, що вона є зручним засобом спрощеної компенсації втрат кредитора, викликаних невиконанням або неналежним виконанням боржником своїх зобов'язань.

У цьому сенсі неустойці властиві такі риси:

- зумовленість розміру відповідальності за порушення зобов'язання, про яке сторони знають вже на момент укладення договору;
- можливість стягнення неустойки за сам факт порушення зобов'язання, коли відсутня необхідність представлення доказів, підтверджуючих спричинення збитків і їх розмір;
- можливість для сторін на свій розсуд формулювати умову договору про неустойку (за винятком законної неустойки), у тому числі в частині її розміру, співвідношення із збитками, порядку обчислення, тим самим пристосовувавши її до конкретних взаємин сторін і підсилюючи її цілеспрямовану дію" [7, с. 400].

Угода про неустойку - це додаткове зобов'язання, дія і виконання якого залежать від дійсності основного зобов'язання.

Ч.1 ст. 549 Цивільного кодексу вказує, що неустойка – є грошовою сумою

або іншим майном, яке боржник повинен надати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання.

Згідно з Цивільним кодексом, кредитор не може вимагати сплатити неустойку, якщо боржник не несе відповідальності за невиконання або неналежного виконання зобов'язання[3].

Виходячи з суті вказання даної правової норми, неустойка - це єдиний спосіб забезпечення зобов'язань, що є одночасно і формою майнової відповідальності [11,с.86].

Щоб довести настання збитків, необхідне підтвердження наявності вини контрагента, щоб стягнути неустойку з повна доситатньо довести лише сам факт участі в зобов'язанні і його невиконання. Таким чином, якщо неустойкою забезпечується зобов'язання, пов'язане із здійсненням стороною підприємницької діяльності, то для того щоб стягнути неустойку не потрібно доводити наявність провини особи, тому що відповідальність підприємця є підвищеною незалежно від провини за винятком випадків непереборної сили.

Стаття 549 ЦК, а слід за нею і інші статті параграфу 2 глави 49 ЦК, мають в собі низку новел цивільного права, які є неформальними для радянського та пострадянського законодавства України.

Варто сказати, що неустойкою може бути не тільки грошова сума, але і інше майно [8,с.283].

Відповідно до змісту ст. 551 ЦК під майном, яке може бути предметом того виду зобов'язання, що аналізується, слід розуміти рухоме та нерухоме майно (тобто майнові права неустойкою не визнаються).

Досить складним механізмом є стягнення з боржника неустойки, тому що не є зрозумілим до якого виду неустойки вона відноситься, а звідси – як воно повинно обчислюватися та встановлюватися у договорі чи законі.

Частина перша ст.549 вводить у доктрину цивільного права новий інститут - альтернативна неустойка. Альтернативним є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій. Це вказує на те, якщо боржник, порушує зобов'язання, повинен надати кредиторів грошову суму або інше майно. При виконанні альтернативної неустойки здійснюється за вільним

вибором боржника відповідно до ст.539 ЦК.

Цивільний кодекс України визначає традиційні різновиди неустойки – штраф та пеня.

Відповідно до ч.2. ст. 549 ЦК штраф – неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня – неустойка, яка може обчислюватись у відсотках від суми несвоєчасного виконання грошового зобов'язання за кожен день прострочення зобов'язання. Штраф може встановлюватись за порушення зобов'язання, в той час як пеня – на випадок прострочення виконання зобов'язання, тобто вона існує для забезпечення своєчасного виконання обов'язків боржника. Тому можна сказати, що пеня це тривала неустойка, що стягується за кожен послідуєчий період прострочення невиконаного в строк (певний термін) зобов'язання [15, с.397].

Важливим у цивільному законодавстві є правило обчислення неустойки. Якщо дані правила були колись відсутніми у законодавстві, і відповідно до звичаїв ділового обігу вона обчислювалась:

1. Його невиконаної частини або у вигляді відсотків від суми договору;
2. Неналежно від виконаного зобов'язання в кратному відношенні до суми;
3. В твердій сумі, вираженій грошовими одиницями.

На даний час, згідно ст. 549 ЦК штраф та пеня обчислюється лише у відсотках. Норма, що встановлює таке положення, не є диспозитивною, тобто сторони не можуть змінювати її положення та встановлювати у договорі штраф або пеню у вигляді твердої суми або в кратному відношенні до суми зобов'язання.

Крім того, що було зазначено вище, поділ неустойки на пеню і штраф, можна класифікувати неустойку по ряду інших заснований. Зокрема, по підставах виникнення, розрізняють законну і договірну неустойки.

Законна неустойка - є таким видом неустойки, який встановлює законодавство і підлягає стягненню незалежно ось того, передбачений чи обов'язок її сплати за угодою сторін.

Договірна неустойка, як правило, може бути застосована в таких

випадках, коли не встановлена законна неустойка. В той же час, розмір законної неустойки може бути збільшений угодою сторін, якщо це не суперечить положенням законодавства [6,с.13].

В межах наступної класифікації, залежно від співвідношення права на неустойку з правом на компенсацію збитків, виділяється залікова, штрафна, виняткова і альтернативна неустойки.

Залікова неустойка стягується за рахунок заподіяних збитків. Збитки в цьому випадку стягуються лише в тій частині, в якій вони не покриті сумою неустойки.

Кумулятивна (штрафна) неустойка стягується за рахунок відшкодованих в повному розмірі збитків. Такий вид неустойки є особливо обтяжливим для правопорушника, тому що її вживання має найбільш ефективне превентивне значення [10,с.81].

Виняткова неустойка обмежує відповідальність лише стягненням неустойки, роблячи неможливим пред'явлення вимоги про відшкодування збитків. У вигляді виняткової неустойки, наприклад, застосовуються більшість штрафів, встановленими транспортними статутами і кодексами (за затримання транспортних засобів під вантаженням і вивантаженням, за прострочення доставки вантажу і інше). Як правило це пояснюється тим, що практично всі транспортні статuti і кодекси містять положення про те, що транспортні організації, вантажовідправники і вантажоодержувачі несуть відповідальність по перевезенню на підставі відповідних статутів і кодексів .

Альтернативною неустойкою є неустойка, яка допускає стягнення або відшкодування збитків. В цьому випадку стягнення неустойки робить неможливе подальше стягнення збитків і навпаки — стягнення збитків унеможливорює задоволення вимог про сплату неустойки. Ця особливість альтернативної неустойки робить її незатребуваною, принаймні, до того часу, поки не стане ясно, яку вимогу вигідно пред'являти — про стягнення неустойки або про стягнення збитків [10,с.82].

Як форма відповідальності, неустойка покладає на правопорушника додатковий, майново не вигідний для нього обов'язок по сплаті визначуваних

неустойкою сум, сплата яких не звільняє боржника від виконання, покладеного на нього основного, забезпечуваного неустойкою зобов'язання в натурі (якщо інше не передбачене законом або договором). У випадках, коли боржник зовсім не приступав до виконання зобов'язання, сплата неустойки і відшкодування збитків кредиторів звільняє такого боржника від виконання зобов'язання в натурі.

Також у тих випадках, коли боржник не несе відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, кредитор не може вимагати від нього сплати неустойки.

Для вживання неустойки досить довести лише факт здійснення забороненого законом діяння. Немає необхідності звернення до наслідків, викликаних цим діянням.

2.2. Штрафні санкції в господарському законодавстві.

Штрафні санкції є однією із форм господарсько-правової відповідальності, які покладають на контрагента за невиконання чи неналежне виконання взятого на себе зобов'язання. Термін «санкція» походить від латинського — *sanctio*: найсуворіша постанова.

З відшкодуванням збитків особа, що порушила правила здійснення господарської діяльності або господарське зобов'язання, повинна сплатити стороні, права якої порушено, штрафні санкції. Тобто у правопорушника виникає так звана штрафна відповідальність. Штрафна відповідальність, на відміну від відповідальності за завдання збитків, має передусім караючу, а не компенсаційну функцію.

Відповідно до ч. 1 ст. 230 Господарського кодексу України (далі ГКУ), штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми, назви яких: неустойка, штраф, пеня. Господарським кодексом не визначається, що слід розуміти під кожним з цих видів господарських санкцій і чим вони відрізняються одна від одної.

Штрафні санкції - це штраф, який сплачується договірною стороною у

випадку порушення нею вимог, обумовлених договором або чинним законодавством.

Таким чином, штрафні санкції:

а) завжди застосовуються у виді грошової суми;

б) підставою застосування штрафних санкцій є:

- порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності;
- невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання.

Суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання, зазначені в ст. 2 ГК.

Але штрафна оперативно-господарська відповідальність відрізняється від відшкодування збитків насамперед тим, що вона виконує каральну або дисциплінуючу функцію.

Господарське законодавство встановлює штрафну відповідальність щодо тих видів господарських правопорушень, за вчинення яких до суб'єктів господарських відносин доцільно застосовувати штрафні (каральні) економічні санкції. Розмір цієї відповідальності загалом залежить від ступеня серйозності господарського правопорушення, а не від суми завданого кредитором збитку.

Крім того, штрафна відповідальність може застосовуватися «понад завдані збитки», якщо законом або договором не встановлено інше [17, с. 314].

Штрафну відповідальність застосовують згідно із законодавством у вигляді штрафних економічних санкцій. Ці санкції встановлені, як правило, нормативними актами, що регулюють окремі види господарських відносин (положення про поставки продукції і товарів, транспортні кодекси і статuti та ін.).

Варто зазначити, що важливим є питання визначення розміру, в якому стягуються штрафні санкції. Цей розмір може бути визначено як у договорі, так і в законодавстві. Відмінним від визначення розміру заподіяних збитків, де діють оціночні категорії, штрафні санкції є строго прив'язаними до суми невиконаного зобов'язання, відсоткового співвідношення, днів прострочення. За загальним правилом, якщо законом визначено розмір штрафних санкцій,

змінити його за погодженням сторін не можна, такі зміни будуть вважатися нікчемними.

Крім того, законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли допускається стягнення тільки штрафних санкцій (виключні штрафні санкції):

- збитки можуть бути стягнуті в повній сумі понад штрафні санкції;
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (альтернативні штрафні санкції).

У разі, якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій[18, с. 65].

При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу.

Сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 193 Господарського Кодексу.

2.3. Проблематика співвідношення неустойки у цивільному праві та штрафних санкціях у господарському праві

Як захід відповідальності неустойка також є результатом того, що вона застосовується і в інших галузях права (адміністративному, господарському, фінансовому, і ін.).

Але в таких галузях права застосування неустойки є не простим і таким, яке не завжди збігається з використанням неустойки у цивільному праві.

Наприклад, ч.1 ст.549 Цивільного кодексу України визначає неустойку як грошову суму або майно, які боржник має передати кредитору в разі порушення боржником зобов'язання. Неустойка за Цивільним Кодексом може виступати у вигляді штрафу та пені. Таким чином, Господарський кодекс оперує поняттям «штрафні санкції». Ними можуть бути господарські санкції у вигляді грошової суми, яку учасник господарських відносин зобов'язаний

сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. [13, с. 59]. В такому випадку Господарський кодекс виділяє такі види штрафних санкцій як пеня, неустойка, штраф. У такому підході Господарського кодексу до класифікації штрафних санкцій є певні недоліки.

Так, визначення видів штрафних санкцій Господарський кодекс не містить. Відсутнє і чітке відмежування їх одна від одної.

Є лише вказівка, що розмір штрафних санкцій може бути визначений договором:

- у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання ;
- у певній визначеній грошовій сумі;
- у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання;
- у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг) [16,с. 190].

Таким чином, ми не можемо стверджувати, що з перерахованого вище є неустойкою, що штрафом, а що пенею [10, с.80].

Ці прогалини могли б бути заповнені шляхом застосування до недостатньо чітких положень Господарського кодексу про штрафні санкції положень про неустойку, що містяться в Цивільному кодексі України як у нормативному акті загального характеру.

Завдяки положенню Господарського кодексу України така можливість існує, яка визначає, що майнові зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин регулюються Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України.

Але слід не забувати, що Цивільний кодекс України визначає штраф і пеню як види неустойки, тоді як Господарський кодекс визначає неустойку, штраф і пеню як окремі самостійні види санкцій [10, с.80].

Одне з найцікавіших питань є питання щодо розміру відповідальності за порушення зобов'язання . Так, згідно ст. 551 Цивільного кодексу України , встановлений законом розмір неустойки може бути збільшений у договорі за згодою сторін. Частина 2 вказаної статті передбачає заборону лише на

зменшення встановленого законом розміру неустойки. Водночас ст.231 Господарського кодексу наголошує на тому, що передбачений законом розмір штрафних санкцій стосовно окремих видів зобов'язань не може бути змінений.

Стає незрозумілим, чи можуть сторони самостійно збільшити розмір штрафних санкцій (неустойки) у випадку, якщо це не передбачено законом. Але норма Цивільного кодексу не передбачає будь-яких винятків із загального правила про збільшення розміру неустойки, до того ж цей пункт має не меншу силу, ніж Господарський кодекс, тому це питання лишається відкритим.

Звернемося до колізії, яка виникає при вирішенні питання про порядок стягнення неустойки та відшкодування збитків. Так, ст. 624 Цивільного кодексу передбачає, що неустойка підлягає стягненню в повному розмірі незалежно від стягнення збитків. Водночас Господарський кодекс передбачає, що збитки стягуються в частині, яка не покрита штрафними санкціями. Можливість же відшкодування збитків у повному обсязі поряд зі стягненням неустойки має бути передбачена законом чи договором. Можна вважати, що ст.624 Цивільного кодексу і є тим самим передбаченим законом варіантом, але тоді абсолютно незрозуміло, яке практичне значення має згадана норма Господарського кодексу України[10, с. 81].

Та найбільш незрозумілим є питання, чи можливо взагалі застосовувати визначення штрафу та пені, наведені в ЦК України стосовно господарських правовідносин. Господарський кодекс оперує даними поняттями, але визначення їм не дає. Так, Господарський кодекс України передбачає, що розмір санкцій може бути встановлений у процентному відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання в певній визначеній сумі або в процентному відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання [10, с.80].

Разом із тим ст. 549 Цивільного кодексу України при визначенні терміна «штраф» використовує поняття невиконаного чи неналежним чином виконаного зобов'язання, а при визначенні «пені» - поняття несвоєчасно виконаного зобов'язання. Тобто штраф і пеня, згідно з Цивільним кодексом не передбачають можливості стягнення неустойки від усієї суми зобов'язання,

натомість визначають її лише у відсотковому відношенні від невиконаного, виконаного неналежним чином чи несвоєчасно виконаного зобов'язання [12, с.138].

Більше того, Господарський кодекс визначає штрафні санкції виключно як господарські санкції у вигляді певної грошової суми, тоді як згідно Цивільного кодексу неустойкою (штрафом, пенею) може бути й інше майно, яке боржник має передати кредиторіві у випадку порушення зобов'язання. Майном же, в силу ст.190 Цивільного кодексу, можуть бути, наприклад, майнові права.

Можна також розглянути питання про строки нарахування штрафних санкцій (неустойки). Так, Цивільний кодекс не передбачає будь-яких строків, що обмежували б її нарахування. Господарський кодекс ж однозначно вказує на те, що нарахування штрафних санкцій в разі прострочення виконання зобов'язання припиняється, якщо інше не встановлено договором чи законом, через шість місяців з того моменту, коли зобов'язання мало бути виконаним.

Звісно, можна припустити, що ця норма просто конкретизує загальні положення Цивільного кодексу України. Однак справа полягає в тому, що штрафні санкції існують, згідно з Господарським кодексом України, виключно у грошовій формі, а неустойка (штраф, пеня) за Цивільним кодексом може нараховуватись і як інше майно. Таким чином, якщо пеня існує в грошовій формі, то її нарахування за загальним правилом має бути припинено із закінченням шести місяців з моменту, коли зобов'язання мало бути виконаним. А у випадку, коли пеню, відповідно до Цивільного кодексу, встановлять у вигляді певного майна (будь-якого товару, що підлягає передачі), то строк її вже не обмежений, адже це вже не штрафна санкція, передбачена Господарським кодексом України, з огляду на те, що майно не є грошовою сумою. На жаль, список подібних казусів дуже довгий [15, с.139].

Оскільки неустойку дуже часто використовують і в інших галузях права, то виникають правові колізії між нормами Цивільного кодексу та основними нормативними актами інших галузей права. Це привертає увагу до того, що законодавство України є неузгодженим і потребує удосконалення.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши поняття цивільно-правової і господарсько-правової відповідальності, її форм, я дійшов певних висновків.

Так як неустойка в ЦК і штрафні санкції в ГК є настільки багатограними і складними правовими явищами, що єдність в оцінках їх аспектів серед дослідників не спостерігається.

Неустойка – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. Неустойка за Цивільним Кодексом може виступати у вигляді штрафу та пені.

Штрафні санкції – це є господарські санкції у вигляді грошової суми, яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. При цьому Господарський кодекс виділяє такі види штрафних санкцій як неустойка, штраф, пеня. У такому підході Господарського кодексу до класифікації штрафних санкцій є певні недоліки. Так, визначення видів штрафних санкцій Господарський кодекс не містить. Відсутнє і чітке відмежування їх одна від одної.

У Господарському кодексі неустойка, штраф, пеня визначаються як окремі санкції, а у Цивільному кодексі штраф і пеня є видами неустойки, отже можна сказати що, неустойка в ЦК є значно ширшим поняттям.

Тому для врегулювання проблем співвідношення даних понять, шляхом внесення змін до Господарського кодексу, потрібно привести узгодження між двома галузями права, щоб прибрати правову колізію.

Вивчивши цю тему, я вважаю, що її потрібно досліджувати і надалі, бо вона є дуже важливою для суспільства і потребує значного доопрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

I Законодавство

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.//Відомості Верховної Ради України: – 1996. – № 30. – Ст. 141;
2. Господарський Кодекс України від 16 січня 2003 року, із наступними змінами та доповненнями станом на 25.12.2015 р. / Відомості Верховної Ради України // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>;
3. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року, із наступними змінами та доповненнями, станом на 25.12.2015 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР України) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>

II Монографічна та інша спеціальна література

5. В. Приймак. До питання визначення вини як умови цивільно-правової відповідальності / Приймак В. // ЮВУ, 25–30 серпня 2001 р.-С. 12-18
6. Грібанов В.П. Відповідальність за порушення цивільних прав і обов'язків / В.П.Грібанов //Право України. - 2000.-№8.-С.12-16.
7. Грім Д.Д. Лекції з догми римського права / Д.Д.Грім. - М.: Изд-во «Зерцало», 2005.-450 с;
8. Доліненко Л.О. Цивільне право України: Навчальний посібник / Доліненко Л.О., Доліненко В.О., Сарновська С.О. - К.: Кондор, 2006. - 356 с.;
9. Іоффе О.С. Провина і відповідальність по радянському праву/ О.С.Іоффе //Советское держава і право. -1972.- №9.С.17-23.;
- 10 І. Легка. Питання співвідношення положень ГК України та ЦК України про стягнення неустойки (штрафних санкцій) / І.Легка // Юридичний журнал.-2004.- №8(26).-С.80-82.;
11. М. Сібільов. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом / М.

- Сібільов // Вісник академії правових наук України.-2004.-№2.-80-88..;
12. О.Денисенко. Потреба удосконалення стягнення штрафних санкцій / О.Денисенко // Право України.-2008.-№7.- С.136-140;
13. Р. Усенко. Штраф і пеня в податковому та цивільному праві / Р. Усенко // Право України.-2003.- №5.- С.58-61;
14. Сібільов М. Базові моделі регулювання договірних відносин за новим Цивільним кодексом України / М. Сібільов // Українське комерційне право .- 2003.- №4.-С.17-20;
15. Цивільний кодекс України : Коментар. Видання друге із змінами. - Х.:ТОВ «Одісей», 2004.-856 с.
16. Балюк І.А. Господарське процесуальне право України: Навчально-методичний посібник КНЕУ. -К.: « Одісей». - 2007. – С.247.
17. Господарське право : практикум / В. С. Щербина, Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; [за заг. ред. В. С. Щербини]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
18. Грудницька С. Господарсько-правова відповідальність : проблеми визначення сутності та поняття / Світлана Грудницька // Підприємництво, господарство і пра-во : Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2008. – № 9. – С. 65-67.